

Kitap Değerlendirmesi / Book Review**İSLAM DÜŞÜNCE GELENEKLERİ KELAM-FELSEFE-TASAVVUF****Ömer Türker**

(İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020, 137 sf.)

Değerlendiren / Reviewed by

Muhammet Aydın*

Tanıtımını yaptığımız bu çalışma, Ömer Türker tarafından İslam düşünce tarihinde varlık hakkında küllü araştırma yapma iddiasında olan üç büyük geleneğe ev sahipliği yapan kelam, felsefe ve tasavvufa dair bir eserdir. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Yazar giriş kısmında *başlangıç sorunu olarak akıl-vahiy ilişkisine* değinir. Bu konu önemlidir zira nasların yorumlanması açısından bakıldığında İslam düşünce geleneğinin bütün sorunları, akıl-vahiy ilişkisi sorununun çeşitli seviyelerdeki görünümü olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla akıl-vahiy ilişkisi sorununu doğru tanımlamadığımız ve bu ilişkinin geçmişteki sürecinin uygun bir tasvirini yapmadığımız sürece çağdaş dönemin pek çok sorununu da kavramaktan mahrum kalabiliriz. (Türker, 2020, 11). İlk yüzyıllarda dini ilimlerin hizmet ettiği nihai bir amaçtan söz edilebilir: vahiy ve hayat arasındaki irtibatın sürekliliğini sağlamak. Vahiy ancak irade sahibi insanların inanç ve davranışlarına kaynaklık ettiğinden vahiy ile hayat arasındaki irtibat, her halükarda insan akli tarafından kurulmaktadır. Hicri ikinci yüzyılın ortalarına doğru kurulan dini bilimler, aynı zamanda nasları inanç ve davranış formlarına dönüştüren akla tekabül eder. Yazar üçüncü asrın başında, İslam düşünce geleneğinde sonraki bütün dönemlerin yeniden şekillenmesine yol açacak devrim niteliğinde bir faaliyetten söz eder: Tercüme hareketi. Genç medeniyetin mensupları, insanlığın evrensel mirasına bizzat kendilerinin varis olduğunu düşünerek İslam'dan önceki medeniyetlerin birikimlerini yeni dünyanın parlayan bilim dili Arapçaya aktarmışlardır. Böylece İslam medeniyetinde kökü kadim Yunan'a, Mısır'a, Babil'e, Perslere, nihayet Hind'e uzanan ve varlık, bilgi, yöntem, edebiyat, ahlak ve siyaset alanında şu veya bu ölçüde dakikleştirilmiş bilgiler kümesini barındıran bir bilim geleneği başlamıştır. (Türker, 2020, 16).

Birinci bölüm *kelâm geleneği* hakkındadır. İslam'da ortaya çıkan ilk teorik düşünce geleneği olduğundan Müslümanların bir bütün olarak mevcut hakkında geliştirdiği *ilk bilimsel akla* tekabül etmektedir. Hicri üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren kelamcılarının çoğu atomculukta¹ karar

* Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Assistant. Prof., Gumushane University, Faculty of Theology Department History of Islamic Sects Gumushane, Turkey maydin@gumushane.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-0099-9024.

¹ Kelâm geleneğimizde bunun karşılığı cevher-i ferddir. Onlara göre cisimlerde bölünme özelliği nihayetsiz olmayıp cüz-i ferdder son bulur. Kelâmcıların cevheri ferd telakkisi Demokrit'in atom anlayışından farklıdır. Bekir Topaloğlu ve İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İsam Yayınları, 2010, s. 60. "Antik Yunanlılardan sonra düşünce tarihinde atomculuk bayrağının taşıyıcıları kelâmıcılar oldular. Kelâmıcılar taşıdığı materyalistik imalar nedeniyle sapkın ilan edilen bu teoriyi, teizmin hizmetine almayı

kılmıştır. Bu sebeple *atomculuk*, kelâmcıların resmi teorik fiziği haline gelmiştir. İnsanın mahiyetinin ele alındığı kısımda, 13. Yüzyıldan sonra kelâmcılar arasında felsefi nefis teorisini savunan düşünürlerin yetiştiğini belirtmektedir. Yazar kelâm geleneğinin insan tanım ve tasavvurundaki kırılma ve dönüşümleri dört başlıkta değerlendirir. 1. İnsan mahiyetine ilişkin görüşler tarih içinde dönüşümlere rağmen değişmeyen temel bir takım kabullere dayanır. Söz gelimi burada kulluk kavramı ön plandadır. İnsan kul olabildiği ölçüde özgürleşir ve ilahi rızayı kazandığı ölçüde var oluş gayesini gerçekleştirir. İlahi rıza kavramı, maddi bir kazancı ifade etmez. 2. İnsana dair birçok teori savunulagelmiştir. Geniş bir görüşler yelpazesi kelâm geleneğinin temel kabulleriyle uyumlu şekilde savunulabilmiştir. 3. Kelâm geleneğindeki farklı görüşler, herhangi bir insan tasavvurunun belirli bir fizik teorisine dayanmak zorunda olmadığını göstermektedir. 4. Kelâm geleneğinde geliştirilen ahlak ve siyasetin de fiziki dünyaya ilişkin tasavvurlarla ilişkili ama nihai tahlilde onlardan bağımsız olduğunu gösterir. (Türker, 2020, 36). Yazar her bölümün sonunda ele aldığı geleneği gücü ve sınırları başlığı altında değerlendirmeye tabi tutar ve olumlu ya da olumsuz görüşlerini serdedir. Mesela kelâmın dinî disiplinler arasında merkezi ve öncü rolüne dair bazı başarılarından söz eder. Başarıların ilki, bizzat kelâmın saf bir nazarî disiplin olarak kurulmasıdır. İkincisi kelâmcıların özellikle hicri üç asırda İslam inançlarıyla uyumlu bir âlem tasavvuru geliştirmeyi başarmalarıdır. Üçüncüsü kelâm geleneğinin Gazzali sonrasında, bilhassa İbn Sina'nın eserlerinde yüksek ifadesini bulan felsefi öğretileri de tevarüs ederek kendisini yenilemeyi başarmasıdır. Menfi olarak şunu ekler; “Kelâm geleneğinin kendi içinde tikel bilimler erbabı çıkarmamasının İslam'da bilimlerin tarihi bakımından talihsiz bir sonucuna işaret edebiliriz. Kelâm geleneğini her ne kadar kadîm dünyanın atomculuk gibi bazı teorilerini dönüştürmüşse de kadîm bilim geleneklerinden herhangi birinin devamı değildir. Kelâmcılar görüşlerini, teorik bir disiplin haline getirmeyi başarmışlarsa da hakiki anlamıyla doğa ve matematik bilimlerini inşa etme noktasına ulaşamamışlardır.” (Türker, 2020, 51).

İkinci bölüm *felsefe geleneği* hakkındadır. Türker, İslam'da yeniden dirilen kadîm bilimsel miras başlığıyla felsefenin serüvenine değinmektedir. Gazzali'nin çalışmalarının paradoksal sonuçlarından söz eder. Şöyle ki Gazzali kelâm geleneğinin kendi içindeki tüm çeşitliliğini felsefeye karşı bir silah haline getirerek ayrıntılı bir felsefe eleştirisi yapmıştır. Fakat bu eleştiri, aynı zamanda kelâm geleneğinin kapılarını sonuna kadar felsefe geleneğine açmasına zemin hazırlamıştır. Diğer yandan Râzi'nin önemine şöyle yer verir: “Râzi bir yandan kelâmın gücüyle felsefeyi diğer yandan da felsefenin gücüyle kelâmı sorunsallaştırmıştır. Râzi'nin bu çabası kelâm ve felsefe geleneğinde tahkik denilen yeni bir eleştirel okuma biçiminin gelişme ve yöntemleşmesine sebep olmuştur.” (Türker, 2020, 59). Yazar felsefe geleneğinin gücü ve sınırları kısmında ise bu geleneğe mensup düşünürlerin iki önemli başarısından söz etmektedir. İlki genel olarak insanlık tarihinde Müslümanların katkılarıyla ilgilidir. Farabi ve İbn Sina'nın mantık çalışmaları, Aristoteles mantığının yeniden şekillenmesini ve klasik mantığın bugünkü halini almasını sağlamıştır. Diğerleri ise tevarüs edilen felsefi ve bilimsel miras ile İslam geleneğinin diğer parçaları arasında tutarlılığı sağlamasıdır. Türker İslam dünyasının krizinin, fıkıh ve tefsir gibi uygulamalı dini bilimlerden ziyade düşünce ve teorik bilimlerde yaşandığını düşünmektedir. Müslümanlar dünyayı açıklama, isim verme, anlamlandırma ve müeyyide koyma gücünü yitirmiştir. Bu durum, hayatın bütün alanlarına sirayet ettiğinden dini ve felsefi pratik ilimler de krizden derinlemesine etkilenmektedir. (Türker, 2020, 105).

Son bölüm *tasavvuf geleneği* hakkındadır. Tasavvufun hakikat araştırmasının ve metodolojisinin farklılığını yazar şöyle takdim eder; “Tasavvuf istidlal yönteminin verilerinin yanlışlığını iddia etmemekle birlikte eksik olduğunu ve Hz. Peygamber'de zuhur eden hakikate ulaştıran asıl yöntemin bir tür *inşa edici taklit* olduğunu iddia eder. Buna göre Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinin hakikatini kavramak, naslar üzerinde akıl yürütme faaliyetini içermekle birlikte asıl itibarıyla Hz. Peygamber'de görülen kulluk şuuru ve halini müminin kendi hayatında yeniden inşa etmesini gerektirir.” Yazarın İbnü'l-Arabî hakkında yorumları çarpıcı olduğu kadar tartışmaya açık görünmektedir: “Filozofların açıklamalarını tevarüs eden İbnü'l-Arabî'ye göre sûfiler için doğal dünyanın fiziksel açıklaması görece

başardılar.” Mehmet Bulgen, *Kelâm Atomculuğu ve Modern Kozmoloji*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2015, 581.

önemsizdir. Zira sūfilerin maksadı, âlemin fiziksel açıklaması değil, Hakk'ın isim ve fiillerine ilişkin aksi alınamaz kesinlikte bir idrake ulaşmaktır. İbnü'l-Arabî bütün irfan külliyyatını Sünni geleneğin bir parçası haline getirmiş, hatta sünnileştirmiştir. Öyle ki hicri üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda sapkın görülebilen Bâtınî yorumlar, vahdet-i vücûdda Sünni geleneğin tevhid akidesiyle uyumlu olacak şekilde teoriye dâhil edilebilmiştir." (Türker, 2020, 123). Türker tasavvufun cazibesinin kaynağı olan tecrübi bilginin iki zayıf noktasından söz eder. İlki, kelim ve felsefe geleneğine kıyasla ilgileri dardır. Diğeri ise öznellik eleştirilere muhatap olduğu tecrübenin mahrem yönüdür. Tasavvufî tecrübe her dönemde öznellik eleştirisiyle karşı karşıya kalmıştır. Çünkü nesnellik ancak tecrübe ortaklığı bulunması halinde iddia edilebilir. Onlar, duyu verilerinin doğrudanlığına benzer şekilde doğal dünyanın sınırlarını aşan varlık alanı hakkında doğrudan tecrübe iddiasında bulunurlar. Fakat tasavvufî tecrübenin mahrem bir alanı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu sebeple tasavvufî tecrübenin mahremiyeti, ona daima gizem ve cazibe kazandırmıştır. (Türker, 2020, 136).

Sonuç olarak yazar üç büyük geleneğin sürecini, serüvenini, yöntemini ve ana konularını müsbet ve menfî taraflarını da ele alarak kritiğini yapmaktadır. Bu değerlendirmenin alanında uzman birisi tarafından yapılması eserin değerini artırmaktadır. Çalışmanın gayet öz olması eserin belli bir birikime sahip kesimlere hitap ettiği izlenimi vermektedir. Genel okura yönelik ileri okumalar için dipnotta/kaynakçada eserlerin verilmesi uygun olurdu. Bu eserin ilim, akademi, düşünce ve kültür hayatımıza katkı sağlayacak bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

Bin Hanbel, Ahmed. *er-Reddu Ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*, çev. Yunus Öztürk, edt. Mehmet Evkuran. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

Bulğen, Mehmet. *Kelâm Atomculuğu ve Modern Kozmoloji*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2015.

el-Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslam Aklının Oluşumu*. çev. İbrahim Akbaba. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.

Topaloğlu, Bekir ve Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.

Türker, Ömer. *İslam Düşünce Gelenekleri Kelam-Felsefe-Tasavvuf*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.